

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

بررسی هویت زن در سه رمان به قلم نویسندگان مرد از دیدگاه ون دایک

۱. سجاد باقری ۲. شهلا شریفی ۳. علی علیزاده

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد زبانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. دانشیار زبانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۳. دانشیار زبانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

(سجاد باقری): sajjad.bagheri@mail.um.ac.ir

(شهلا شریفی): sh-sharifi@um.ac.ir

(علی علیزاده): alalizadeh@um.ac.ir

چکیده

هویت زنان و مسائل پیرامون آن‌ها از موضوعات مهم این روزهای جامعه جهانی است، چراکه زنان به‌عنوان عضوی از جامعه، از نقش و جایگاه بالایی برخوردارند. لذا موضوع این مقاله نگرش جامعه ایرانی نسبت به هویت زن به‌عنوان موجودی فرعی، به‌ویژه در چهار رمان منتخب، نمودی بارز دارد. از آنجاکه تحلیل گفتمان انتقادی بر این اصل تأکید دارد که نحوه خلق هر گفتمان ریشه در دیدگاه و نظر خالق آن گفتمان و شرایط اجتماعی و اعتقادات حاکم بر آن دوره دارد. در این مقاله با توجه به اصول مربع ایدئولوژیک ون دایک و همچنین استراتژی‌های گفتمانی به‌کاررفته توسط نویسندگان رمان‌ها در سطوح معنا، توصیف، سبک و استدلال به تحلیل و بررسی رمان‌ها می‌پردازیم. این تحقیق بر روی سه رمان مشهور فارسی انجام شده است. رمان‌های «شوهر آهو خانم» اثر علی محمد افغانی، «دختر ماجراجو» اثر عباس فرامرزی و «سال بلوا» اثر عباس معروفی. این پژوهش از نوع کیفی است و به روش توصیفی-تحلیلی انجام خواهد شد. در این تحقیق با توجه به اصول و مفاهیم رایج در تحلیل گفتمان انتقادی از دیدگاه ون دایک و همچنین از طریق بررسی دیالوگ‌ها، پیش‌فرض‌ها، کلیشه‌ها، نحوه توصیف، حسن تعبیر، استدلال‌ها و سایر مفاهیم گفتمانی نشان می‌دهیم که چگونه شرایط حاکم بر جامعه، افکار عمومی، اخلاق اجتماعی و حتی اصول تربیتی در خانواده‌ها را در خدمت سه عامل اصلی، شامل رفتار اجتماعی، رفتار تربیتی و آگاه شدن و آگاهی بخشیدن می‌بینیم.

کلمات کلیدی: هویت زن، تحلیل گفتمان انتقادی، ون دایک، علوم تربیتی، رفتار اجتماعی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱. مقدمه

زبان اصلی‌ترین منبع برای نشان دادن اوضاع، عقاید، هنجارها و رفتارها در جامعه است. زبان هرگز خنثی نیست و بیانگر نگرش ما نسبت به پیرامون ما است. در همین راستا نویسندگان کوشیده‌اند تا مسائل و نگرانی‌های جوامع را در هر دوره در قالب داستان و یا رمان بازتاب دهند. مشارکت زنان در فعالیت‌های سیاسی، اجرایی، مطبوعاتی، ورزشی و دیگر حوزه‌ها و همچنین آغاز حضور آن‌ها در پست‌ها و فعالیت‌های قضایی، سیاسی و حقوقی، زمینه را برای اثبات لیاقت زنان بیش‌ازپیش فراهم کرده است. در پی ایجاد این تغییرات اساسی در جامعه، زنان حضور مؤثری در عرصه نویسندگی یافته‌اند که این امر سبب پررنگ‌تر شدن هویت زن به‌عنوان شخصیت‌های اصلی و حتی فرعی در داستان‌ها و رمان‌ها شد. پس مسئله مهم هویت زنان، جایگاه و وظایف آن‌ها در جامعه به تصویر کشیده شد. از این‌رو نوشتن پیرامون زنان نه تنها در ادبیات داستانی معاصر بلکه در فهم عمومی جامعه نیز پررنگ‌تر شده؛ موضوعاتی مانند هویت زنان، موقعیت زنان در جامعه، وظایف زنان در خانواده، مردسالاری در مقابل زن‌سالاری، مصرف‌گرایی زنان، مد و آرایش و درنهایت کلیشه‌های جنسیتی و نگرش‌های فمینیستی در رمان‌ها جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده‌اند. گرچه که هنوز نقش جامعه سنتی مردسالارانه و دغدغه‌ها، ترس‌ها و تبعیض‌ها در جامعه نسبت به زنان تأثیرش را بر نویسندگان و رمان‌ها می‌گذارد، اما با وجود این رمان‌ها در تصویرگری هویت، شرایط و موقعیت زنان و همچنین در شناخت تحولات به وجود آمده در زندگی زنان در دوران معاصر نقش مهمی دارند. هدف و ضرورت این پژوهش در این است که به شناساندن بی‌طرفانه هویت زنان در ادبیات داستانی دوره معاصر می‌پردازد، به‌عبارت‌دیگر، هویت زنان در رمان‌ها و جامعه را از منظر تحلیل گفتمان انتقادی و ن‌دلیک بررسی و واکاوی می‌کند. این تحقیق و بررسی بر روی سه رمان مشهور فارسی انجام شده که عبارت‌اند از رمان‌های «شوه‌ر آهو خانم» اثر علی‌محمد افغانی، «دختر ماجراجو» اثر عباس فرامرزی و «سال بلوا» اثر عباس معروفی. طی این تحقیق تلاش شده تا عوامل تأثیرگذار بر هویت بخشی، شکل‌گیری هویت زن و واکنش‌های زنان به شرایط پیرامون آن‌ها از دیدگاه اجتماعی-شناختی بررسی و واکاوی شود.

در بررسی رمان‌ها به دنبال پاسخ دادن به دو پرسش مهم و تأثیرگذار درباره هویت زن در جامعه هستیم:

۱. هویت زنان در رمان‌ها چگونه بازنمایی شده؟

۲. چه عواملی منجر به شکل‌گیری این شیوه بازنمایی از هویت زنان شده است؟

۲. بیان مسئله

این روزها نظرات متفاوتی پیرامون حقوق زنان وجود دارد. از یکسو برخی رمان‌ها نقش زن در جامعه را به شکل زن سنتی، مطیع، فرمان‌بردار و در خدمت خانه و خانواده به تصویر می‌کشند، از سوی دیگر اما در برخی داستان‌ها این شکل از زن سنتی را اصلاً نمی‌شناسند و صورتی متحول از رفتار، گفتار و اندیشه زنان در جامعه را به تصویر می‌کشند. به‌عبارت‌دیگر، در آثار برخی نویسندگان، هویتی از زن در رمان حضور دارد که خواهان عدالت، تساوی حقوق، بیرون آمدن از آشپزخانه و مطالبه‌گر در مقابل حقوق از دست‌رفته خود در جامعه است و نهایتاً زندگی با شرایط بهتر را می‌خواهد. در جهت مقابل، نویسندگانی هستند که هویت زن در داستان‌هایشان را به شکلی ترسیم می‌کنند که آن زن هرچه در مرتبه بالاتری قرار می‌گیرد، بیشتر مورد سوءاستفاده است و در طول داستان رو به نابودی و حذف شدن می‌رود.

با تمام تصویرهایی که از هویت زن به نمایش گذاشته شده، اگر منصفانه و بی‌طرفانه به هویت زنان در طول تاریخ نگاه کنیم متوجه نقش اساسی و تأثیرگذار آنان بر فرزند، همسر و حتی جامعه می‌شویم. زن در تمام دوران دائماً با تربیت فرزند آینده‌دار، تربیت و هدایت شوهر مؤثر در جامعه، هدایت و تغییر افکار هژمونیک شده در جوامع و نهایتاً با ایجاد تحولات اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، تربیتی و

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

امثال این‌ها به نقش‌آفرینی پرداخته و نشان داده که توان مدیریت و ایفای نقش در تمام این حوزه‌ها را دارد. چنانکه اگر در هر حوزه‌ای هویت زن را جستجو کنیم، نمونه‌های فراوانی از زن مستقل و موفق، دوشادوش مردان یافت می‌شود. مثلاً در حوزه تاریخی، هر ملتی در سرتاسر جهان نمونه‌های فراوان از زنانی دارد که دوشادوش مردان برای استقلال کشور خود به مبارزه برخاستند. در حوزه مذهبی، در هر دین و گرایشی از اسلام گرفته تا مسیحیت و سایر ادیان، زنانی با هویتی تاریخی و ماندگار یافت می‌شوند. در حوزه سیاسی در جهان امروز نیز چه بسیارند زنانی که رهبر یک کشور و یا قدرت بین‌المللی‌اند. در حوزه پزشکی و سایر علوم نیز زنان موفق و نقش‌آفرین بسیار یافت می‌شوند.

نهایتاً مشهود است که در جامعه، زن همچون مرد تلاش می‌کند که در دل جامعه حاضر باشد و جایگاه خود را به جامعه اثبات کند. زن در جامعه همانند مرد هویتی پویا دارد و دیگر آن زن مطیع و فرمان‌بردار و خدمتکار نیست. زن، هویتی مستقل با نگاهی متفاوت به زندگی و جامعه دارد. از سوی دیگر، مهم‌ترین اصل در تحلیل گفتمان انتقادی بیانگر این حقیقت است که هویت زن چه در آثار نویسندگان زن و چه در آثار نویسندگان مرد برمی‌گردد به عقیده و باوری که نویسنده و جامعه نسبت به زن دارند و نمی‌شود که این نگاه جامعه بر افراد تأثیرگذار نباشد. بر اساس همین دو اصل، طی این تحقیق به دنبال پاسخی منطقی، بی‌طرفانه و بدون در نظر گرفتن تبعیض‌های جنسیتی برای این چالش هستیم که هویت زن در رمان معاصر فارسی چگونه به تصویر کشیده شده و نگاه و رفتار اجتماع و همچنین مسائل اجتماعی-شناختی چه نقشی در شکل‌گیری این هویت در زنان دارد.

۳. پیشینه تحقیق

جنبش‌های دفاع از حقوق زنان به‌ویژه فمینیسم باهدف احقاق حقوق زنان و همچنین بهبود اوضاع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی زنان از نیمه اول قرن هفدهم و اوایل قرن هجدهم در کشورهای غربی شروع به فعالیت کرد. فمینیسم و نحله‌های متعدد آن، زنان را با تکیه بر نقد اجتماعی جوامع گوناگون مورد تحلیل و اعتراض قرار می‌دهد. امروزه فمینیسم به یکی از فعال‌ترین حرکت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تبدیل شده که بنیادهای اجتماعی، فکری، دینی، روانشناسی، ادبی و هنری را به چالش کشیده و بسیاری از تفکرات مردان درباره زنان را متحول کرده است. در ایران نیز پس از وقوع انقلاب مشروطه زمینه‌هایی برای حضور زنان به‌ویژه با شروع فعالیت در بخش روزنامه‌نگاری پدید آمد. انقلاب مشروطه شروع شکل‌گیری جنبش‌هایی برای درهم ریختن افکاری بود که علیه زنان شکل گرفته بود. هرچند در عصر مشروطه، زنان به حق و حقوق کامل خود دست نیافتند و مردان نیز در بعضی مواقع با آنان مخالفت کردند، اما همین تحولات عاملی شد که راه برای زنان در آینده هموار و تغییرات قابل‌ملاحظه‌ای در نگرش به زنان به وجود آید.

پژوهش‌ها و مطالعات ادبی زن محور که بر اساس داستان‌های معاصر انجام شده‌اند، یکی از فضاهایی است که بازتاب‌دهنده دنیای زنان در قالب نقدهای اجتماعی، فمینیستی و روان‌شناختی است. به‌طور کلی حضور زنان در داستان‌ها در قالب شخصیت‌های اصلی و فرعی، چه در آثار کلاسیک و چه در آثار معاصر، پررنگ‌تر و رو به افزایش است. همچنین در سال‌های اخیر، همسو با افزایش آثار داستانی زن محور، شمار پژوهش‌های ادبی در این حوزه نیز رو به افزایش بوده‌اند. گسترش دوره‌های تحصیلات تکمیلی، اقبال دانشگاه‌ها و مراکز علمی، افزایش تدوین مقاله‌ها، طرح‌های پژوهشی، پایان‌نامه‌ها، رساله‌ها، افزایش سطح سواد زنان و ورود آن‌ها به صحنه تحصیلات عالی و فعالیت‌های اجتماعی، فعالیت جنبش‌های دفاع از حقوق زنان، برنامه‌ها و تبلیغات رسانه‌ای و غیره، میزان مطالعات و تحقیقات در حوزه آثار داستانی زن محور را با تکیه بر نقدهای اجتماعی، فرهنگی و فمینیستی افزایش داده است. هرکدام از پژوهش‌ها ضمن تکیه بر نقدهای مذکور گوشه‌ای از مسائل و دغدغه‌های زنان را به شکلی جزئی و دقیق موردبررسی قرار داده‌اند؛ مسائلی نظیر مردسالاری، زن‌ستیزی، بی‌هویتی زن، خشونت علیه زنان، تحقیر جنس زن، وابستگی زنان به مردان، ازدواج‌های اجباری، روزمرگی،

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

فقدان عاطفه در روابط خانوادگی و زناشویی و این قبیل موارد از جمله مواردی است که در پژوهش‌های زن محور مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است.

شماری از پژوهش‌ها محتوای آثار داستانی را مطالعه کرده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی محتوای موضوعی کتاب‌های داستانی نویسندگان زن ایرانی در ایران ۱۳۷۹ - ۱۳۰۸» از فریبا آزما (۱۳۷۷)، رساله دکتری با عنوان «فرهنگ توصیفی - تحلیلی داستان‌های زن محور زنان داستان‌نویس ۱۳۰۰ - ۱۳۸۰» از معصومه محمدی (۱۳۹۰)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد «تحلیل درون‌مایه‌های زمان‌های برگزیده زنان ایرانی در دهه هشتاد» از سکینه پاشا زانوسی (۱۳۹۲)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد «بررسی و تحلیل درون‌مایه در داستان‌های کوتاه نویسندگان زن» از نرگس محمدی (۱۳۹۳). شماری از تحقیقات نیز صرفاً در قالب کتاب‌شناسی و بدون تحلیل ارائه‌شده‌اند مانند کتاب «منبع شناسی زنانه» از منیژه نجم عراقی و دیگران (۱۳۸۲)، کتاب «مجموعه تحقیقات علوم انسانی در حوزه مسائل زنان» از ناهید اعظم رام پناهی و دیگران (۱۳۸۳)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد «رویکرد انتقادی به کاربرد نقد زن محور در پژوهش‌های ادبی» از پروش میرزائیان (۱۳۹۲).

تمام تحقیقات انجام‌شده پیرامون زن در ادبیات داستانی، روندی رو به افزایش داشته و به‌طور کلی نگاه و نگرشی نسبت به زن دارند که حکایت از نوعی تضاد نگرشی و قطبی‌نگری به مقوله جنسیت دارد؛ اما نکته منحصربه‌فرد در این تحقیق، نگرش متعادل به زن از منظر اجتماعی-شناختی است که دیدگاهی ارزشمند در کشف هویت زن و همچنین تأثیرگذاری او در اجتماع است. در تمام تحقیقات صورت گرفته پیرامون زنان در ادبیات داستانی و حتی سایر حوزه‌ها، همواره زن با مرد مقایسه شده و نگاهی صرفاً مردانه و یا صرفاً زنانه به شخصیت‌ها حاکم است. اما طی این تحقیق سعی شده که بی‌طرفانه و درعین حال منصفانه به شیوه بازنمایی هویت زن و بازتاب اجتماعی آن پرداخته شود که از این منظر نگاهی نو و جدید به هویت زن در جامعه دارد. همچنین تمام مقالات و تحقیقات انجام‌شده در مورد زنان به «شخصیت و شخصیت‌پردازی زن» پرداخته‌اند، اما طی این پژوهش تلاش و توجه بر «هویت زن» است که تعریفی کامل و جامع از نقش، جایگاه، عوامل اجتماعی و همچنین شخصیت زن را شامل می‌شود.

۴. چارچوب نظری

طی این پژوهش تلاش می‌کنیم که به بررسی هویت زن بپردازیم و نه صرفاً شخصیت. چراکه بررسی هویت با بررسی شخصیت تفاوت‌هایی دارد. ابتدا برای روشن کردن این تفاوت‌ها به تعریف و تبیین این دو می‌پردازیم.

برای واژه «شخصیت»^۱ تعریف‌های مختلفی ارائه شده. برای مثال «جوزف. اف ریچلاک»^۲، روانشناس که موضع نظری جدیدی به نام «انسان‌گرایی دقیق»^۳ را ایجاد کرده، در کتاب «مقدمه‌ای بر شخصیت و روان‌درمانی: رویکرد ساخت نظریه»^۴ برای تعریف شخصیت چنین می‌گوید: «دغدغه ما در شخصیت‌شناسی این است که سبک‌های مختلف رفتار را که ارگانیسم‌های مختلف [از جمله انسان] برحسب عادت از خود بروز می‌دهند، مطالعه کنیم (Rychlak 1981: 731-749)». از طرفی «آلبرت آلیس»^۵، از نظریه‌پردازان اصلی رویکرد شناختی در علم روان‌شناسی، در کتاب «نظریات شخصیت: چشم‌اندازهای انتقادی»^۶ در مورد شخصیت می‌گوید:

¹ personality

² Joseph F. Rychlak

³ Rigorous Humanism

⁴ Introduction to Personality and Psychotherapy: A Theory-Construction Approach

⁵ Albert Ellis

⁶ Personality Theories: Critical Perspectives

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

«شخصیت یعنی مجموعه دریافت‌ها، هیجان‌ها، ذهنیت‌ها، انگیزه‌ها و اقدام‌های یک فرد در تعامل با شرایط محیطی مختلف. شخصیت شامل رفتارها، سبک، فکرها، شیوه حرف زدن، درک محیط و تعامل‌های بین فردی است که پیوسته [بر اساس یک الگوی قابل تشخیص] در یک فرد مشاهده می‌شود (Ellis 2008: 102-108)». همچنین در کتاب «نظریات شخصیت»⁷ به نظریه «بی.اف اسکینر»⁸ از دانشمندان بزرگ روان‌شناسی رفتارگرا، اشاره شده که در مورد شخصیت می‌گوید: «شخصیت یک مفهوم غیرضروری است و اصلاً به تعریف چنین واژه‌ای نیاز نبوده و نیست (Engler 2013: 20-25)». در نهایت «رابرت ایون»⁹ در کتاب «مقدمه‌ای بر نظریه‌های شخصیت»¹⁰ در مورد شخصیت می‌گوید: «شخصیت شناسی به جنبه‌هایی از رفتار هر فرد می‌پردازد که مهم بوده و در طول زمان، نسبتاً پایدار هستند (Ewen 2003: 63-68)». پس در نهایت به این تعریف می‌رسیم که شخصیت به الگوهای نسبتاً ثابت در صفات و رفتار هر فرد گفته می‌شود و نشان می‌دهد که رفتار فرد در شرایط مختلف چگونه است. به طور خلاصه «شخصیت فرد» یعنی خود فرد با تمام ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی که ذاتاً دارد و بروز می‌دهد.

اما در مقابل با واژه «هویت»¹¹ روبرو هستیم. «فرهنگ معین» هویت را این‌گونه تعریف می‌کند: «هستی، وجود، آنچه موجب شناسایی شخص باشد، شناسنامه». هویت مقوله‌ای اجتماعی است و به مجموعه نگرش‌ها، ویژگی‌ها و روحیات یک فرد که در جامعه شکل می‌گیرد و او را از دیگران متمایز می‌کند گفته می‌شود. همچنین از لحاظ علمی هویت دارای انواع، سطوح و سلسله‌مراتب مختلفی مانند هویت فردی (شخصی)، هویت ملی، هویت دینی، هویت خانوادگی، هویت اجتماعی، هویت جنسیتی، هویت فرهنگی و هویت تمدنی می‌شود که این یعنی هویت انسان تحت تأثیر این سطوح مختلف تعریف و تبیین می‌شود. همچنین از نظر علمی هویت انسان از پنج مؤلفه پیروی می‌کند، یا به زبان دیگر، بر پایه پنج مؤلفه تأثیرگذار، شکل می‌گیرد که این پنج مؤلفه شامل: ۱. عوامل جغرافیایی و اقلیمی، ۲. عوامل سیاسی و تاریخی، ۳. عوامل اقتصادی و معیشتی، ۴. عوامل فرهنگی (زبان و ادبیات و هنر، میراث اساطیری، سنن و آداب، اعتقادات و آیین‌ها) و ۵. مؤلفه‌های تربیتی (صفورایی‌پاریزی، ۱۳۸۶: ۳۷-۴۲). در نتیجه «هویت فرد» یعنی شخصیت فرد به اضافه تمام عواملی که باعث شکل‌گیری، جهت‌دهی و واکنش فرد می‌شود.

پس در نهایت، در این پژوهش به این اصول می‌پردازیم که اولاً نویسندگان بر اساس حقایق جامعه خود چه هویتی برای زن تعریف و چگونه آن را بازنمایی کرده‌اند. دوم اینکه پیرامون آن زن و حتی در گذشته او، چه شرایطی حاکم بوده و هست که منجر به شکل‌گیری، جهت‌دهی و واکنش او شده است. مجموعه این بررسی‌ها مستقیماً به تعریف «هویت» اشاره می‌کند. در این پژوهش طبق تعریفی که از «هویت» بیان شده، سه محور بررسی و تحلیل هویتی وجود دارد که شامل: شکل‌گیری هویت زن، جهت‌دهی افکار و رفتار او و نهایتاً واکنش‌های زن می‌شود.

در این پژوهش از «روش تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایکی»¹³ استفاده می‌شود. این رویکرد، رویکردی اجتماعی شناختی است و بعد اجتماعی پررنگی دارد. ون‌دایک بحث‌های نظری و تاریخی گفتمان را از زاویه علوم اجتماعی مطرح می‌کند و در عمل با موضوع محور گرفتن تحلیل گفتمان، آن را با رویکردی انتقادی مورد بررسی قرار می‌دهد. در این روش اعتقاد بر این است که باید چارچوب منطقی و محکمی برای مطالعه روابط بین شناخت هویت زن، قدرت و گفتمان وجود داشته باشد. ون‌دایک شناخت را دارای ابعاد

⁷ Personality Theories

⁸ B. F. Skinner

⁹ Behavioral Psychology

¹⁰ Robert Ewen

¹¹ An Introduction to Theories of Personality

¹² identity

¹³ Van Dijk's Critical Discourse Analysis

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

اجتماعی پررنگی می‌داند؛ بنابراین اگر در جامعه این‌گونه فرآیندها و نگاه‌ها و ایدئولوژی‌های هژمونیک وجود داشته باشد، تأثیرگذاری آن‌ها بر تعریف و نمود هویت زن انکارناپذیر بوده و بر ساختار تصورات ذهنی افراد جامعه نسبت به زن و همچنین بر شکل‌گیری هویت زن نیز تأثیر دارند. بررسی جنبه‌های اجتماعی-شناختی هویت زن در جامعه، نه تنها روشن می‌کند که افراد یک جامعه چگونه مسئله هویت زن را درک، تفسیر و نهایتاً نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند، بلکه روشن‌کننده چگونگی تأثیرگذاری و تأثیرپذیری هویت زن بر افراد جامعه نیز هست. به این سبب است که روش تحلیل گفتمان انتقادی و ن‌دایکی در تحلیل و واکاوی‌های این تحقیق برگزیده شده است.

و ن‌دایکی تحلیل گفتمان را در دو سطح خرد و کلان مورد توجه قرار داده و معتقد است تحلیلگر انتقادی گفتمان در هر دو سطح باید به مسائل و موضوعات مهم اجتماعی بپردازد. از نظر و ن‌دایکی پرداختن به سطوح و جوانب ساده‌تر گفتمان با اتکا به کاربردشناسی و نشانه‌شناسی زبان قابل حصول است اما پرداختن به سطوح نهایی و کلان گفتمان بدون توجه به علوم اجتماعی مقدور نیست. و ن‌دایکی در کتاب «گفتمان و بافت»^{۱۴} متذکر می‌شود که گفتمان را تنها از منظر ساختار درونی آن مورد توجه قرار نمی‌دهند، بلکه کنش‌ها یا واکنش‌هایی را که انجام می‌گیرد و یا فعالیت‌های شناختی را که کنش‌های اجتماعی علت آن هستند را نیز مورد بررسی قرار می‌دهند. تحلیل گفتمان انتقادی بکار گرفته شده توسط و ن‌دایکی فراتر از سطوح دستور زبان، زبان‌شناسی، کاربردشناسی زبان و زبان‌شناسی مدرن می‌رود و تحت تأثیر روانشناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، علوم سیاسی، علوم شناختی، مطالعات ارتباطی و به تعبیری علوم اجتماعی قرار می‌گیرد. در یک دید کلی، تحقیق حاضر نیز به بررسی کنش‌ها، واکنش‌ها و کنشگرها از منظر اجتماعی-شناختی می‌پردازد. بدون شک ایدئولوژی هژمونیک در یک جامعه بر ساختارهای ذهنی افراد اثر می‌گذارد، چه در درک و چه در تولید مفاهیم مختلف. رمان‌ها نیز از این ایدئولوژی تأثیر می‌گیرند، به‌ویژه وقتی نویسندگانی منتقد و بازتاب‌دهنده مسائل اجتماعی خالق آن‌ها باشند؛ بنابراین، نوع انتخاب واژگان و استراتژی نویسندگان آن‌ها نیز متأثر از همان ایدئولوژی هژمونیک است. به عبارت دیگر، واژگان و جملات بر اساس دیدگاه‌های نویسنده نسبت به شرایط ایدئولوژیکی جامعه خود و میزان وابستگی او به آن ایدئولوژی انتخاب شده و یک گفتمان را شکل می‌دهند؛ بنابراین، برای دستیابی به تحلیلی درست از مفهوم هویت زن در خط داستانی یک رمان، باید به این مسئله توجه کرد که هر نویسنده در رمان خود چه نوع تصویری از هویت زن در جامعه خود را بازتاب داده است.

بنابر روش تحلیل گفتمان انتقادی و ن‌دایکی، هنگامی که یک ایدئولوژی شکل می‌گیرد و یا در ستیز با ایدئولوژی‌های هژمونیک در یک جامعه دیگر است و یا برای اثبات خود در جامعه و قدرت گرفتن به کاربرد استراتژی‌های متفاوتی در گفتمان‌ها متوسل می‌شود. این استراتژی‌ها، روش نوشتن درباره خود و دیگران را متمایز می‌کند. این استراتژی‌ها بر پایه «مربع ایدئولوژیک و ن‌دایکی»^{۱۵} بنا نهاده شده که شامل چهار گزاره: ۱. تأکید بر نقاط قوت خودی ۲. تأکید بر نقاط ضعف دیگری ۳. رفع تأکید از نقاط ضعف خودی و ۴. رفع تأکید از نقاط قوت دیگری است. البته چهار اصل ارائه شده فقط نمای کلی بحث بین ایدئولوژی‌ها را بازنمایی می‌کنند و هیچ استراتژی متنی را نشان نمی‌دهند. بدیهی است که برای تحلیل متن زمان‌ها در روش تحلیل گفتمان انتقادی و ن‌دایکی، به شناخت استراتژی‌های متنی و عناصر زبان‌شناختی نیازمندیم. چراکه اگر قرار است ایدئولوژی‌ها از طریق گفتمان، بیان، تقویت و ماندگار شوند، باید به دنبال نشانه‌های زبانی، استراتژی‌ها و عناصر زبان‌شناختی در متون باشیم. و ن‌دایکی تعداد زیادی از نشانه‌های متنی را معرفی و اشاره می‌کند که همه آن‌ها در هر گفتمانی کارکرد یکسان و مشابه ندارند و به همین سبب صدها استراتژی و عنصر زبان‌شناختی در تحلیل‌های مبتنی بر

¹⁴ Discourse and Context: A Sociocognitive Approach

¹⁵ Van Dijk's Ideological Square

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

روش تحلیل گفتمان انتقادی ون دایکی مدنظر قرار می‌گیرند (Rahimi & Raeesi, 2011). از این رو، طی این پژوهش چند استراتژی پررنگ و پرتکرار پیرامون نمایش هویت زن در متن رمان‌ها بررسی شده که مختصراً به توصیف آن‌ها می‌پردازیم. استراتژی‌های بکار رفته در متن رمان‌ها بر اساس چهار سطح معنا، توصیف، سبک و استدلال بررسی و همچنین اصول مربع ایدئولوژیک ون دایک نیز در بررسی‌ها مدنظر گرفته می‌شود. برای بررسی و تحلیل دقیق‌تر و جزئی‌تر گفتمان رمان‌ها، هر یک از چهار سطح در قالب زیر بخش‌هایی تقسیم می‌شوند که به تعریف و توصیف آن‌ها می‌پردازیم.

الف) سطح معنا^{۱۶}: در این سطح به بررسی مفاهیم و معانی پیرامون هویت زن در متن، فراتر از معانی ظاهری جملات، می‌پردازیم. به عبارت دیگر، این سطح فرامتن را بررسی می‌کند. این سطح به دو زیر بخش تقسیم می‌شود:

۱. **پیش‌انگاره‌ها^{۱۷}:** ون دایک فرامتن یا مفهوم برداشت‌شده از گفتمان را محصول پیش‌انگاره‌های ذهنی مخاطب نسبت به الگوها و رخداد‌های جامعه می‌داند (Van Dijk, 2003, p.46)؛ بنابراین به تصویر کشیدن بخشی از الگوهای رفتاری و ذهنی جامعه نسبت به هویت زن در رمان‌ها منجر به درک کامل گفتمان توسط مخاطب می‌شود که نشان از اهمیت پیش‌انگاره‌ها دارد.

۲. **قطب‌بندی^{۱۸}:** قطب‌بندی بدین معناست که اعضای یک گروه یا گفتمان، خودی‌ها و غیرخودی‌ها را مشخص می‌کنند، یعنی چه کسانی با آن‌ها هستند و چه کسانی با آن‌ها زاویه‌دارند (همان، ۴۳). اینجاست که بین خودی و دیگران تفاوت‌هایی ایجاد و محدوده گفتمان به خاطر ترس از نفوذ و برای تضعیف رقیب، محدود می‌شود. به عبارت دیگر، این زیر بخش نشان از زمان‌هایی دارد که زنان برای حفظ هویت خود و یا خانواده، افراد جامعه را قطب‌بندی و خود را محدود و منفعل می‌کنند، زیرا از نفوذ رقیب مخرب هراس دارند.

ب) سطح توصیف^{۱۹}: این سطح به بررسی توصیف‌های نویسنده می‌پردازد. این توصیف‌ها می‌توانند در مورد شرایط جامعه، محیط زندگی، افراد خانواده و یا ویژگی‌های خود زن باشند. در حالی جزئی‌تر، گاهی این توصیف‌ها اشاره‌ای ضمنی و مفهومی تلویحی به گذشته، شرایط خانوادگی و شیوه تربیتی داشته باشد که یک زن از دل آن بیرون آمده. به سبب همین تنوعات، زیر بخش‌های این سطح بسته به متن هر رمان متفاوت هستند.

ج) سطح سبک^{۲۰}: در این سطح به بررسی سبک و استراتژی‌های نویسنده در بیان مسائل پیرامون هویت زن می‌پردازیم. این سطح یکی از مهم‌ترین سطوح در تحلیل‌ها محسوب می‌شود، چراکه شیوه بیان، تقویت و ماندگاری یک ایدئولوژی بسیار وابسته به سبکی است که نویسنده برای انتقال سخن خود انتخاب می‌کند. برای بررسی دقیق‌تر این سبک‌ها، این سطح به دو زیر بخش تقسیم می‌شود که به یکدیگر وابسته و گاهی مکمل یکدیگرند:

۱. **واژه‌گزینی^{۲۱}:** انتخاب واژه‌های درست و به‌کارگیری آن‌ها در مکان مناسب یکی از راه‌های مؤثر در بیان ایدئولوژی و قدرت گرفتن آن است. استراتژی واژه‌گزینی به صورت صحیح و کارآمد در انتقال معنا به مخاطب نقش پررنگی ایفا می‌کند.

۲. **بلاغت^{۲۲}:** یکی دیگر از زیر بخش‌های مهم سطح سبک، بلاغت است. ساختارهای بلاغی در گفتمان‌ها مانند تکرار، استعاره، کنایه و امثال این‌ها در مواردی برای کنترل ایدئولوژی بکار می‌روند. این مورد زمانی رخ می‌دهد که مثلاً اتفاقاتی که برای هویت زن تهدید

¹⁶ Semantic Level

¹⁷ presupposition

¹⁸ polarization

¹⁹ Description Level

²⁰ Style Level

²¹ lexicalization

²² eloquence

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

محسوب می‌شود و یا ناخوشایند است، در ظاهر بی‌اهمیت جلوه داده می‌شوند، ولی درعین‌حال با شیوهٔ گفتمان طعنه‌آمیز، منفی و کنایه بیان می‌شوند. این شیوهٔ بیان مطلب گرچه صریح و مستقیم نیست، اما حالت کنایه و طعنه‌آمیز آن تأثیر پیام را چندین برابر می‌کند. بلاغت و واژه‌گزینی ارتباط تنگاتنگی با یکدیگر داشته و گاهی مکمل یکدیگرند.

د) سطح استدلال^{۲۳}: یکی دیگر از سطوح مهم در تحلیل رمان‌ها سطح استدلال است؛ زیرا در این سطح نویسنده اتفاقات و حوادث مسیر داستان را به‌نوعی جمع‌بندی کرده و سعی در انتقال پیام نهایی دارد. به‌عبارت‌دیگر، سطح استدلال عصاره‌ای از استراتژی‌های بکار رفته در سه سطح قبلی است، جایی که ایدئولوژی‌های مختلف مقایسه و با استناد به حوادث داستان پیام نهایی رمان به مخاطب منتقل می‌شود. این سطح به دو زیر بخش تقسیم می‌شود:

۱. مقایسه^{۲۴} و تغییر ایدئولوژی^{۲۵}: در این زیر بخش ایدئولوژی‌هایی که در طول رمان با یکدیگر مقایسه شده‌اند و همچنین تغییرات ایجادشده در آن‌ها بررسی می‌شود. بدین معنا که در بخش‌های مختلفی از رمان‌ها تلاش شده تا از طریق مقایسهٔ نظرات و ایدئولوژی‌ها، مباحثی چون هویت زن و قدرت در جامعه دچار تغییر و دگرگونی شود. به‌عبارت‌دیگر، از طریق مقایسهٔ افراد و گفتمان‌ها با یکدیگر، یک گفتمان ضعیف و گفتمان و نگرشی جدید قدرت می‌گیرد (Van Dijk, 2006, p. 136).

۲. استناد و ارجاع^{۲۶}: دیدگاه‌ها و تغییر ایدئولوژی و نگرش‌ها زمانی که با شاهد و دلیل مطرح شوند قابل قبول‌تر و مستحکم‌تر خواهد بود (Van Dijk, 2003, p.69). استناد و اشاره به شخصیت‌ها و حوادث گوناگون رخ داده در طی داستان، منجر به پذیرش دلیل تغییر ایدئولوژی و تغییر نگاه‌ها می‌شود. همین مستدل بودن و منطقی نتیجه‌گیری کردن تأثیر پیام متن پیرامون هویت زن را برای مخاطب چندین برابر می‌کند که نشان از اهمیت استراتژی استناد و ارجاع دارد.

در تحلیل و بررسی رمان‌ها، علاوه بر سطوح چهارگانه، به بررسی اصول مربع ایدئولوژیک ون‌دایک در متون هم پرداخته‌شده. اصول «تأکید بر نقاط ضعف دیگری و رفع تأکید از نقاط ضعف خودی» در مربع ایدئولوژیک ون‌دایک پرکاربردترین اصولی هستند که در رمان‌ها بکار می‌رود. بدین معنا که وقتی رابطهٔ بین ایدئولوژی یا گفتمان غالب و مغلوب دستخوش تغییر شود، یا به‌عبارت‌دیگر گفتمان هژمونیک تضعیف و گفتمان مغلوب تقویت شود، تنش بین این دو ایجاد می‌شود تا درنهایت رابطه غالب و مغلوب را دچار تغییر کند. بدین معنی که برای تضعیف گفتمان غیرخودی، رفتارهای ناپسند اجتماعی آن را آشکار می‌سازند و تصویری منفی از گفتمان غیرخودی به نمایش می‌گذارند. این حرکات در داستان منجر به آگاهی بخشی و آگاه شدن زن نسبت به هویت خود می‌شود. از طرفی رفع تأکید از نکات ضعف خودی منجر به ایستادگی در مقابل گفتمان هژمونیک شده و زمینه‌ساز حضور هویت مستقل زن در جامعه و حتی نقش‌آفرینی بیشتر او در خانواده می‌شود.

۵. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش که از نوع کیفی است به روش توصیفی-تحلیلی انجام خواهد شد. به این صورت که برای توصیف عینی داده‌ها و تفسیر دقیق آن‌ها از روش تحلیل گفتمان ون‌دایکی استفاده‌شده، این‌گونه که چند رمان مختلف بررسی و ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی و

²³ Reasoning Level

²⁴ comparison

²⁵ Change in ideology

²⁶ evidentiality

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هویتی زنان در این زمان‌ها بررسی و آشکار می‌شوند. سپس به بررسی و تفسیر شرایط و عوامل تأثیرگذار بر آن‌ها در متن بر اساس اصول مربع ایدئولوژیک ون‌دایک و همچنین چهار سطح معنا، توصیف، سبک و استدلال پرداخته می‌شود. رمان‌های «شوه‌ر آهو خانم» اثر علی‌محمد افغانی، «دختر ماجراجو» اثر عباس فرامرزی و «سال بلوا» اثر عباس معروفی طی این تحقیق بررسی می‌شوند. نقش متفاوت هویت زن در این رمان‌ها می‌تواند بازتاب‌دهنده هویت زن در جامعه باشد. شیوه ارائه مطالب هم شامل ارائه خلاصه‌ای از هر رمان و سپس جستجوی مؤلفه‌های گفتمان مدار ون‌دایکی با استفاده از بررسی استراتژی‌های بکار رفته در رمان‌ها است. تمام بررسی و تحلیل‌ها بر پایه اصول و سطوح معرفی شده بیانگر ویژگی‌های هویت زن هستند و نه شخصیت او. بعلاوه اینکه ترتیب بررسی و واکاوی استراتژی‌ها بر اساس ترتیب حوادث و رویدادهای رخ داده در خط داستانی هر رمان خواهد بود و طبیعتاً نسبت به سایر رمان‌ها ترتیب متفاوتی خواهند داشت. پس از استخراج این مؤلفه‌ها و ویژگی‌ها، مقایسه‌ای از استراتژی‌های بکار رفته برای بازنمایی هویت زن در رمان‌ها صورت گرفته و در نهایت محقق به جستجوی عوامل اجتماعی و فرهنگی شکل‌گیری این هویت که در رمان‌های منتخب بازنمایی شده‌اند، خواهد پرداخت.

۶. ارائه و تحلیل داده‌ها

شیوه ارائه و تحلیل داده‌ها شامل ارائه خلاصه‌ای از هر رمان و سپس بررسی مباحث خاص، نکات و استراتژی‌های بکار رفته در هر رمان می‌شود.

۱. رمان "شوه‌ر آهو خانم" اثر علی‌محمد افغانی

۱.۱. خلاصه رمان

روزی که هما برای خریدن نان به مغازه سیدمیران سرایی می‌رود، زندگی آرام این مرد خانواده‌دوست و دین‌دار متحول می‌شود. هما و جاهت بی‌نظیری دارد اما به گفته خودش سه طلاقه و از خانه رانده شده است. سیدمیران به خاطر حسی که آن را نوع دوستی می‌نامد، به یاری هما رفته و او را از خانه حسین خان ضربی که می‌خواهد از هما یک رقص بسازد، خارج می‌کند و به خانه خود می‌برد. آهو خانم، همسر سیدمیران، نسبت به حسن نیت شوهرش تردیدی ندارد و از مهمان خود استقبال می‌کند؛ اما به مرور داستان واقعی آشکار شده و سیدمیران به بهانه بستن دهان دیگران، هما را عقد می‌کند. به تدریج هما حقوقی بیش از آهو کسب کرده و بین دو هوو مجادلاتی رخ می‌دهد که به ضرر زن اول، یعنی آهو خانم، تمام می‌شود. سیدمیران که انگار جادو شده بود، آهو را با بی‌رحمی کتک می‌زند و همه روابطش را با او قطع می‌کند و غرق در زندگی پر از لذت و هوس با هما می‌شود. سیدمیران دیگر به کاروکاسبی نمی‌رسد، ترک نماز کرده و هدایای گران‌بها برای معشوقش، هما، می‌خرد. در تمام این مدت آهو حسرت‌زده و ساکت فقط تماشا می‌کند. نهایتاً سیدمیران که در نبود آهو و فرزندانش تقریباً همه‌چیز خود را ازدست داده، دکان را به حراج گذاشته، سهمی برای آهو و فرزندانش می‌گذارد و با هما برای سفری بدون بازگشت راهی گاراژ می‌شود. در این میان آهو که برای مدتی به روستا رفته بود، توسط خورشید خردار می‌شود که سیدمیران و هما قصد رفتن به کرمانشاه دارند. ناگهان آهو از پوسته منفعل خود بیرون آمده و خود را به گاراژ می‌رساند و سیدمیران را از سخنانش مبهوت کرده و با فصاحت به خانه بازمی‌گرداند. سیدمیران منتظر بود هما نیز به دنبال او به خانه بیاید، اما مطلع می‌شود که هما با یک راننده به نام البرز که از عشاق سابق او بوده شهر را ترک می‌کند. بدین ترتیب سیدمیران با پشیمانی به نزد آهو و فرزندانش بازمی‌گردد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۲.۱. تحلیل متن

۱.۲.۱. سطح توصیف: هویت آهو

آهو زن اول سیدمیران و نماد سنت در رمان است. او اقتدار شوهر در خانواده را پذیرفته و فقط به کارهای درون خانه می‌پردازد. سیدمیران و آهو صاحب چهار فرزند هستند و با کمک همدیگر از طریق نان فروشی و نانوبی سروسامانی به زندگی خود داده‌اند؛ اما با وارد شدن هما به زندگی آن‌ها، بین آهو و هما کشمکش‌هایی رخ داده و این دو هویت از زن دائماً با یکدیگر در چالش قرار دارند. حتی اعتقادات دین‌داری آهو که از ویژگی‌های زنان در جوامع سنتی بودند، با ورود هما دچار تغییر شده و گاهی آهو از رفتار هما تقلید می‌کند؛ اما در نهایت اینکه ابتدا نویسنده کوشیده تا آهو را به‌عنوان عضو سنتی در خانواده نشان دهد و در نهایت تبدیل به فردی می‌شود که از مدرنیته تأثیر پذیرفته و دیگر همان زن سنتی ناآگاه از مسائل خانواده نیست.

این شیوه توصیف از هویت زن، نشان از تأثیر انکارناپذیر آگاهی از پذیرش مدرنیته دارد و ثابت می‌کند که قبول کورکورانه آن را باعث فساد و نابودی خانواده می‌شود. آگاهی هویت زن از داشته‌ها و توانایی خود و ترویج این آگاهی در میان سایر زنان، نه تنها بر زندگی شخصی هر زن، بلکه بر جامعه نیز تأثیر داشته و سبب حفظ کیان خانواده و دوری جامعه از پذیرش راه‌های غلط می‌شود.

۱. هوا مژده شب به خانه آمدن شوی و آرامش شبانه را می‌داد، دل آهو غنچ می‌زد و با شادی و شوری پنهانی در حیاط یا روی پله ایوان انتظار می‌کشید (همان: ۵۱)

۲. وقتی میهمان غربیه به خانه آمد، جای او پشت پرده است، چون زن بود در این‌گونه میهمانی‌ها فقط شرکت پشت پرده‌ای داشت (همان: ۶۶)

۳. سیدمیران در مورد آهو می‌گوید: زن من مثل یک بره مطیع و به همان اندازه سلیم‌النفس و سازگار است. هر چه من بگویم غیر از آن را قبول نخواهد کرد (همان: ۱۵۰).

۴. آهو زن خانه‌داری بود که وظایف خود را با عشق و علاقه انجام می‌داد (همان: ۲۰۳)

۵. آهو برخلاف سبک لباس پوشیدن پیشینش، به هما می‌گوید: می‌خواهم من هم از این به بعد به‌جای تک‌پوش لاستیکی، کفش پاشنه‌بلند بپوشم (همان: ۲۲۹)

۲.۲.۱. سطح توصیف: هویت هما

در مسیر حوادث رمان، هویت هما، نماد زنی است که بسیار سطحی و ناآگاهانه به سمت تجدد و مدرنیته حرکت کرده. در آن دوران مدرن شدن جامعه خصوصیات چگونگی مصرف‌گرایی و رعایت آداب و تشریفات غربی را داشت و هما نیز در همین راستا خواستار تغییر بود. همچنین هما هویتی مستقل می‌خواست و در زمینه اشتغال و استقلال فردی نیز خواسته‌هایی داشت، او معتقد بود که زن برای استقلال و عدم وابستگی به مرد باید بیرون از خانه کار کند و در اجتماع حضور فعال داشته باشد. او برای رسیدن به این مهم، به کلاس آموزش خیاطی می‌رود؛ اما از آنجایی که نویسنده به پذیرش غلط و بدون آگاهانه مدرنیته پرداخته، پس آنچه در رمان برجسته‌تر شده بود فقط تغییر در سبک آرایش و پوشاک او بود. با این شیوه توصیف هویت هما، سطحی بودن نفوذ تجدد در جامعه ایرانی نمایش داده شده است. همچنین هما در زمینه روابط بین اعضا خانواده نیز خواهان تحول است و زن را مطیع شوهر نمی‌دانست؛ بنابراین همواره برخلاف میل سیدمیران عمل می‌کند، برخلاف میل او، حجابش را رعایت نکرده، به بیرون از خانه می‌رود و به تفریحات جدید مشغول می‌شود. هما معتقد است که زن به تفریحات جدید نیاز دارد، پس سیدمیران را مجبور کرده تا او را به سینما ببرد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۶. هما در گفت‌وگو با سیدمیران از اهمیت اشتغال زنان سخن می‌گوید، اما سیدمیران پاسخ می‌دهد: آیا می‌خواهی ارکان اجتماع را از هم بپاشی؟ می‌خواهی تو را ببرند و سر مصلی سنگسار کنند؟ (همان: ۹۱)
۷. من قبول نمی‌کنم بتوانی مستقل از مرد روزگار بگذرانی (همان: ۱۴۸)
۸. من چه گناهی کرده‌ام که باید به اسم اینکه زنم همیشه روزگار چشمم به دست تو باشد؟ مگر تو برای خدا چه کرده‌ای که من نکردم؟ شما مردها اگر بخواهید می‌توانید مستقل از وجود زن زندگی کنید، اما ما زن‌ها نمی‌توانیم (همان: ۴۰۰)
۹. من با این شور و شوق شبانه‌روزی می‌کوشم تا خیاطی یاد بگیرم، اطمینان قطعی داشته باش روزی که بدانم می‌توانم سنار سه شاهی از این راه به دست بیاورم، یک لحظه در این خانه بند نمی‌شوم (همان: ۴۲۹)
۱۰. راستی سرابی، چرا تو یک‌بار مرا به سینما نمی‌بری؟ هیچ پیش خودت نمی‌گویی این زن من در خانه پوسید؟ (همان: ۴۷۳)

۳.۲.۱. سطح توصیف: هویت سید میران

- سیدمیران در این داستان، هویتی سنتی در جامعه‌ای مردسالار داشت. نویسنده برای نشان دادن هویت او بیشتر بر طرز تفکر، ارزش‌ها و باورهای او تأکید کرده است. نویسنده سیدمیران را از منظر اجتماعی، مذهبی، مردی پنجاه‌ساله، کاسب و آدمی شریف و مذهبی به تصویر کشیده است.
- در ابتدا، سیدمیران تمام مشخصات یک پدر سنتی در جامعه مردسالار را دارد که معتقد است زن باید مطیع شوهر بوده و وظیفه پدر را قرار داشتن در رأس خانواده می‌دانست.
۱۱. هرگز دیده نشده بود که خود او من‌باب مثال فوتی در سماور بکند (همان: ۱۸۱)
۱۲. زن به کار خانه‌اش بچسبید، بهتر است (همان: ۴۱۷)
۱۳. میران به هما می‌گوید: من بارها به تو گفته‌ام زن مسلمان اگر نماز و روزه‌اش درست نباشد، شوهر از او راضی باشد، به بهشت خواهد رفت. زنی که بی‌رضای شوهر پا از خانه بیرون بگذارد، به‌جای هر قدمی که برمی‌دارد دری از جهنم به رویش باز می‌شود و این فرمایش خود پیغمبر صلوات‌الله‌علیه‌و‌آله‌وس‌آلهم است (همان: ۴۰۱)
۱۴. زن در یک کلمه یعنی حجب و حیا (همان: ۲۲)
۱۵. سینما معصیت دارد. اختراع شیطان است. گناه است. گذشته از آن، یک‌بار دیگر به تو گفته‌ام، این نوع تفریحات به مردم کاسب‌کاری از قبیل ما نیامده است (همان: ۴۷۴)

۴.۲.۱. تأکید بر نقاط ضعف دیگری و رفع تأکید از نقاط ضعف خودی

- ورود هما به زندگی سیدمیران در شخصیت او تغییراتی ایجاد کرد. سیدمیران ابتدا بهترین تفریح زن را کار در خانه می‌دانست اما اکنون با هما به سینما رفته و با او در مجالس عمومی حاضر می‌شود. سیدمیران در جشن کشف حجاب، با هما بدون حجاب حاضر شده و برای دور کردن نظر دیگران از این تناقض، این کار را موجب پیشرفت شغلی‌اش می‌دانست.
- بسامد زیاد این تغییرات و کاربرد زیاد آن توسط نویسنده نشان از اهمیت این موضوع دارد. سیدمیران کاملاً دچار تغییر شده اما برای اینکه در موضع ضعف قرار نگیرد، برای هرکاری که انجام می‌دهد دلیلی آورده و آنجا توجیه می‌کند.
۱۶. آیا او نمی‌باید به خاطر پیشرفت کار صنف و همچنین شخص خویش در نزد مقامات بالا و پایین دولتی خود را فردی شایسته و قابل ترقی نشان بدهد؟ (همان: ۴۱۷)
۱۷. او حتی ابایی نداشت که رختخواب خود را جمع کند (همان: ۴۳۱)
۱۸. ریشش را می‌تراشد و بر موهایش رنگ می‌گذارد (همان: ۴۶۰)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۵.۲.۱. سطح استدلال: مقایسه و تغییر ایدئولوژی: نقش مرد

در پایان، جدال بین هویت آهو با هویت هما در رمان، نماد جدال بین سنت و مدرنیته است. پیروزی هویت آهو نیز نماد پیروزی هویت آگاه و کارکرد مثبت آن در خانواده است، هویتی که کماکان سنتی است اما رگه‌هایی از آگاهی، استقلال و قدرت در آن بروز پیدا کرده است؛ اما این جدال بین دو هویت منجر به تغییر در روابط بین اعضا خانواده شد. پررنگ‌ترین نقش در خانواده سنتی نقش مرد در قالب پدر یا همسر بود که طی این انقلاب مدرن بیشترین تأثیرپذیری را داشت. مردی که بر نگرش، شناخت، احساس‌ها و اعمال دیگر اعضا خانواده تأثیر داشت، اکنون در تعریف جدید خانواده از قدرت یکسانی در زمینه‌های مختلف با زن برخوردار است. به‌ویژه اینکه در فرایند کسب درآمد خانواده و تصمیم‌گیری نیز نقش اصلی خود را از دست داده است.

در این رمان نیز شاهد رفتار آهو هستیم که مطیع شوهر است و حاکمیت مرد بر خانواده را پذیرفته است. در نقطه مقابل هما را می‌بینیم که تحت تأثیر افکار مدرن و جدید اقتدار مرد در خانواده را نمی‌پذیرد و در مسیر استقلال‌طلبی و تحول‌خواهی قرار دارد. این نکته آشکار می‌کند که چقدر هویت زن قدرت تغییر دارد و می‌تواند بر جوامع کوچک و بزرگ اطراف خود تأثیر بگذارد. هویتی که هم آماده تاثیرگرفتن و آماده تأثیرگذاری است.

۱۹. آهو اعتقاد داشت که مرد، خدای کوچک زن است (همان: ۴۹۱)

۲۰. هما به میران می‌گوید: خصلت باطن خود را نمی‌توانم پنهان کنم که تا چه اندازه از زمختی و زور بیزارم (همان: ۱۵۱)

۲۱. هما بر سر اصل مسئله حرف داشت که شوهرش حق ندارد جلوی او را بگیرد و او از دستوراتش اطاعت نخواهد کرد (همان: ۴۷۹)

۲۲. هما می‌گوید: اجازه را به کسی بده که از تو اطاعت کند (همان: ۴۱۸)

۶.۲.۱. سطح استدلال: استناد و ارجاع

در پایان رمان شاهد آن هستیم که هویت زنان به تدریج خواهان امتیازات بیشتری است، از تفریحات جدید و رفتن به سینما تا کشف حجاب و امثال این‌ها؛ اما هویت زن محدودیت‌هایی را روبروی خود می‌بیند که همان افکار و افراد سنتی هستند؛ اما درنهایت، تجددگرایان رمان می‌توانند محدودیت را کنار گذاشته و به تفریحات جدید بپردازند؛ اما نکته اصلی و نتیجه نهایی هویت آهو خانم است. هویت زنانه آهو ابتدا سنتی و مطیع بود، سپس کم‌کم با افکار جدید و حس استقلال هویتی آشنا شد و به آگاهی رسید و در پایان بدون توجه به واکنش جامعه، به سراغ سیدمیران رفت تا خانواده خود را نجات دهد.

۲۳. زمانی که خورشید خبر رفتن سیدمیران و هما به گاراژ برای حرکت به سمت تهران را به آهو رساند، او فوراً سمت گاراژ حرکت کرد و خود را به سیدمیران رساند. نزدیک او ایستاد، چادرش را با دست به کمر گرفته و تصمیم به برگرداندن سیدمیران گرفته بود. بعد از لحظه‌ای سکوت، بدون توجه به رهگذران، فریاد زد و سیدمیران را سرزنش کرد. فریادش چنان تأثیرگذار بود که سیدمیران را متحیر کرد. آهو یقه لباس سیدمیران را گرفت و مثل یک بچه خطاکار به کنار درشکه کشید (همان: ۸۰۶-۸۰۵)

۲. رمان "دختر ماجراجو" اثر عباس فرامرزی

۱.۲. خلاصه رمان

رمان پیرامون زندگی نادیا است. دختری که در یک خانواده متوسط در جامعه امروزی متولد شده است. خانواده گرم و خوشحالی دارند تا اینکه پدر خانواده فوت می‌کند. نادیا برای رسیدگی به درس و دانشگاه خود به خانه دوستش سپیده می‌رود و عاشق برادر سپیده، هومن، می‌شود. هومن شغل قانونی ندارد و مشغول قاچاق و دزدی است، اما نادیا عاشق شده و اصرار به ازدواج دارد. با وجود مخالفت

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

فراوان، نادیا با هومن ازدواج کرده و درگیر کارهای هومن می‌شود؛ اما پس از طی سالیان و اتفاقات مختلفی که پیرامون آن‌ها رخ می‌دهد، زمانی که خانواده آن‌ها در حال جدایی است، اما پدر و مادر هومن و مادر نادیا در این میان ورود کرده و نگاه آن‌ها به زندگی را متحول می‌کنند. این رمان از اهمیت نقش خانواده و به‌ویژه مادر در خانواده‌ها سخن می‌گوید.

۲.۲. تحلیل متن

۱.۲.۲. سطح سبک: واژه‌گزینی

در هر رمان، نحوه بیان داستان و پروراندن آن از خود موضوع اهمیت بیشتری دارد. همچنین شیوه روایتگری داستان رمان برای معانی و تفسیر رمان موجب جذب مخاطب بسیاری می‌شود. در این داستان نیز نویسنده برای بیان اندیشه و نگرش خود، علاوه بر انتخاب موضوع خاص پیرامون هویت زن، از شیوه روایتگری خاصی استفاده می‌کند. این داستان ابتدا از زبان نقش اصلی داستان، نادیا، روایت می‌شود، سپس در ادامه راوی داستان دانا کل می‌شود و از بالا به حوادث نگاه می‌کند و گاهی بازگشته و مجدداً داستان از زبان نادیا روایت می‌شود. این سیال بودن روایت و نگاه از بالا و درون به هویت نادیا منجر به آگاهی بیشتر مخاطب نسبت به حوادث داستان شده و تأثیرات عوامل مختلف بر هویت زن را بیشتر آشکار می‌کند. آشکارسازی این تأثیرات به این دلیل است که گاهی از زاویه دید بالا به حوادث و گفته‌ها نگاه می‌کنیم و سپس به درون ذهن نادیا رفته و تأثیرات این اتفاقات و سخنان را در ذهن او نیز می‌بینیم و درک مینیم. از این رو نویسنده با این تغییر روایتگری به انتقال بهتر و راحت مفهوم و مضمون رمان خود کمک کرده است.

۲.۲.۲. سطح توصیف: توصیف محیط و اشخاص

نویسنده با دقت و با استفاده از صفات بسیار به وصف محیط و افراد پرداخته است. در رمان شاهد آن هستیم که برای توصیف محیط و اشخاص صرفاً به چند جمله معمولی اکتفا نشده و توصیفات با جزئیات و دقت بیان شده. این شیوه توصیف سعی در القا گرمی و نشاط نسبت به شرایط را القا می‌کند.

۱. دختری ناز و تپلی، لپ‌هایش قرمز عین انار، چشمانی سیاه و بادامی، همچون شب، با بینی قیطانی و خوش‌فرم، لبانش چون غنچه نشکفته و سیمایی زیبا، همچون ماهرویان و فرشتگان که همه محو تماشای آن شده بودند. (همان: ۸)
۲. خانه‌ای شیک و بی‌نظیر، در ورودی آن از نقش‌های زیبایی ساخته شده بود، این خانه حیاطی داشت کوچک با باغچه‌ای پر از گل (همان: ۱۰)

۶. از سالن پذیرایی که نگو و نپرس، میلی کوچک اما شیک و خوش‌رنگ که با رنگ دیوارها همخوانی داشت (همان: ۱۰)

۳.۲.۲. سطح معنا: پیش‌انگاره‌ها

هویت دومی که در داستان با آن مواجه هستیم، هویت پدر خانواده است. هویت پدر در داستان به شکلی تصویرگری شده که حامی همسر و دو دختر خود بوده و همواره با سخنان خود سعی در هدایت خانواده خود دارد. در مقابل همسر و دختران او نیز احترام بسیاری برای او قائل بوده و در تمام لحظات در کنار او هستند. این احترام متقابل میان اعضا خانواده نشان از جمع خانوادگی گرم و پشتیبان دارد. این شیوه بازنمایی از هویت پدر و اعضا خانواده، تصویری از خانواده‌ای که نسبت به اعضا خود احساس مسئولیت کرده و در شرایط سخت کنار یکدیگر هستند را برای مخاطب می‌سازد.

۳. پدر شما متأسفانه در بخش حفاری معدن کار می‌کرده و در این قسمت به علت کمبود اکسیژن و وجود ناخالصی، ریه ایشان به‌مرور آسیب‌دیده و باید تحت مراقبت شدید پزشکی باشد (همان: ۱۱)

۴. وقتی مادر خبر مریضی پدر را شنید بلافاصله خودش را به بیمارستان رساند (همان: ۱۲)

۵. مادر شروع کرد به تمیز کردن همه‌جا و همه‌چیز، با گل‌های مصنوعی که خریده بود گلستانی برای پدر ساخت (همان: ۱۲)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۶. پدر هم می‌گفت: بین دخترم اینکه ما کجا زندگی می‌کنیم مهم نیست، بلکه مهم روش زندگی ماست، دخترم زمان توقیفی ندارد و همیشه در حال گذر است، این روش زندگی ماست که زندگی ما را می‌سازد (همان: ۱۲)

۷. هیاهویی برپا شده بود انگاری این پدر پدر همه بود (همان: ۱۴)

۴.۲.۲. سطح معنا: قطب‌بندی و مقوله‌بندی

در قسمتی از داستان شاهد مخالفت نادیا با خانواده و اصرار او بر ازدواج با هومن هستیم. جایی که هویت نادیا با عشقی که به او تزریق شده شدیداً میل به استقلال دارد و نه تنها اصرار به اجرایی شدن تصمیم خود دارد، بلکه نصیحت افراد نزدیک خود را نیز نادیده می‌گیرد. هویت نادیا درگیر عشق هومن شده و افراد مخالف و موافق ازدواج خود را دسته‌بندی کرده و سعی در متقاعد کردن مخالفان دارد. در نگاه اول شاید بتوان گفت مسئولیت‌پذیری بیش‌ازحد او نسبت به دیگران این‌گونه میل به جدایی در او را زنده کرده، اما داستان به عامل دومی هم اشاره دارد که آن عامل تأثیر عشق و علاقه بر تصمیمات و جهت‌گیری هویت اوست. این یعنی عوامل اجتماعی و بیرونی که بر هویت تأثیر دارند و سبب واکنش متفاوت هویت نسبت به افراد پیرامون خود می‌شود.

۸. نادیا: مادر جون، با تمام این حرفا من عاشق شدم. خواهش می‌کنم موافقت کنید تا من به رویاهام برسم (همان: ۳۹)

۹. هومن شوهر نادیا هم در کار قاچاق عتیقه و آثار باستانی بود و هم در کار سرقت از بانک و جواهرفروشی (همان: ۴۰)

۱۰. همون کسی بود که می‌خواستم و هرکی میومد خواستگاریم ردش می‌کردم و می‌گفتم مرغ یه پا داره، ولی خونواد اصرار داشتن که این پسر، پسر خوبی نیست ولی خب من قبول نکردم و وقتی متوجه شدند که من ناراحت و افسرده شدم با ازدواج من موافقت کردند و من خوشحال بودم که بالاخره به آرزوم رسیدم. (همان: ۱۲۷)

۵.۲.۲. سطح استدلال: استناد و ارجاع

هرچند موتیف عشق در سرتاسر این رمان سایه افکنده، اما نمی‌توان درون‌مایه داستان و تعبیری که هویت زن به وجود می‌آورد را نادیده گرفت. بحث هویت زن در این رمان جایگاهی ویژه به خود اختصاص داده است. ابتدا هویت نادیا را می‌بینیم که هم خود دچار تحول می‌شود و هم سعی در تغییر زندگی خود دارد.

در قسمتی از داستان هویت نادیا دچار شک و تردید نسبت به ازدواج خود می‌شود. هویت نادیا در این بخش اعتراف به عشقی می‌کند که او را به این مسیر کشانده و سبب شده تا باوجود مخالفت خانواده، بازهم ازدواج با هومن را انتخاب کند؛ اما نکته حائز اهمیت همین جاست که هویت نادیا باوجود اینکه مسیر خود را غلط می‌بیند، اما تسلیم شرایط نمی‌شود و تصمیم می‌گیرد که همین زندگی را به زندگی خوب تبدیل کند. در مسیر عشق و زندگی آن‌ها هرچند اختلافاتی وجود داشت، اما می‌بینیم که هویت زن توسط همسرش حمایت می‌شود بطوریکه هر دو به عشق و علاقه خود نسبت به دیگری اعتراف می‌کنند و همین حمایت و دلگرمی سبب می‌شود تا هویت زن، خود را پیدا کرده و سعی در تغییر شرایط داشته باشد.

۱۱. نادیا: بین دست سرنوشت چطور منو به تو رسوند و ما باهم ازدواج کردیم، در صورتی که من وقتی میومدم خونه شما هیچ‌وقت چنین قصدی نداشتم و به تو مثل برادرم نگاه می‌کردم ولی نمیدونم چطور شد اون‌دفعه اومدم خونه تا تو رو دیدم یک‌دفعه قلبم لرزید و نگاهم طور دیگه شد و وقتی می‌رفتم خونه همش دوست داشتم برگردم خونه شما و در کنارت باشم، می‌بینی چطور من گرفتارت شدم. (همان: ۴۸)

۱۲. از قدیم می‌گفتن عاشقی بد دردی، آدم گرفتار عشق میشه دیگه نه چیزی میبینه و نه گوشش چیزی می‌شنوه و کار خودش رو انجام میده تا به عشقش برسه (همان: ۴۹)

۱۳. کاشکی تو این شغل رو نداستی تا من می‌تونستم راحت‌تر زندگی کنم و زندگی رو از دریچه دیگه ببینم (همان: ۴۹)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱۴. نادیا: خب دیگه خجالتم نده، بهر حال ما زن و شوهریم و باید هوای همدیگه رو داشته باشیم (همان: ۵۳)
۱۵. نادیا از این وضعیت و جو خوبی که هومن به وجود آورده بود خوشحال بود و به شوهرش افتخار می کرد (همان: ۵۹)
۱۶. خیلی بد است که عاشقی در عشق سردرگم شود و نداند چطور راهش را پیدا کند (همان: ۶۲)

۶.۲.۲. سطح استدلال: مقایسه و تغییر ایدئولوژی

بازیگر مهم دیگر در این رمان، هویت مادر است. نویسنده در ابتدا رمان تصویری از هویت مادر به نمایش می کشد که بسیار تأثیرگذار و محترم است، اما نقش اصلی این هویت زمانی به چشم می خورد که در دل اتفاقات بد و تلخ در زندگی نادیا ورود می کند و با سخنان خود افراد را به تغییر و آرامش دعوت می کند. هویت مادر در اینجا بسیار تأثیرگذار و پررنگ نشان داده شده است، زیرا نقش آگاهی دهنده و بیدارکننده سایر هویت ها را بر عهده دارد. هویت زن به عنوان مادر را اگرچه پررنگ می دیدیم اما در سخنان مادر خطاب به نادیا دلیل این اهمیت را بیشتر متوجه می شویم. مادر در این بخش داستان با سخنان خود دلایل اهمیت نقش مادری و تربیتی را بازگو کرده و از اهمیت هویت زن و تأثیر او بر فرزند و همسر می گوید. این بخش از سخنان مادر در رمان از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و به نوعی مضمون و مفهوم اصلی رمان را شامل می شود.

در این بخش، هویت زن در نقش مادر ظاهر شده، نقش پررنگ زن در زندگی و خانواده را بازگو کرده و هویت نادیا را بر خطراتی که خانواده را تهدید می کند آگاه می کند. همچنین با وجود تمام سختی ها در زندگی نادیا، او را متقاعد می کند که زندگی خود را با تلاش بهتر کند و همسر و مادر خوبی باشد. از این رو هویتی از زن را می بینیم که اولاً در تربیت موفق بوده، دوم در کنار همسری بوده که از هویت او حمایت کرده و او را ارتقا داده، سوم اینکه از خطرات اجتماعی تأثیرگذار بر هویت زنان آگاه است و چهارم اینکه این آگاهی را به دختران خود نیز منتقل می کند. این چهار نکته در هویت مادر منجر به تأثیر انکارناپذیر او بر سایر هویت ها در رمان است.

۱۷. نادیا جان، دخترم، بچه داری بی خوابی داره، آدم کلافه میشه، بی حوصله و گاهی عصبانی میشه، ولی عزیزم مواظب باش بداخلاق نشی و بد صحبت نکنی، اونم مرده و غرور داره (همان: ۸۷)

۱۸. مادر گفت: اون نکته مهم که همه ازش غافل هستن، الگو بودن مادره (همان: ۸۷)

۱۹. موضوع اینه که بچه تا وقتی کوچیکه شیرینه و مثل عسل میمونه، ولی همین که بزرگتر میشه و شخصیت پیدا میکنه و کارهایی غیر از بچگی انجام میده، رفتارها عوض میشه و طور دیگه باهاش برخورد می کنن، البته اگر غیر از مادر باشه زیاد مانعی ندارد ولی اگر مادر هم این طور رفتار کنه، دیگه الگوی مادری نیست (همان: ۸۸)

۲۰. راه مادری یعنی اول باید به بچه همون محبت بچگی رو منتقل کنی تا بفهمه مادرش حرفش رو میفهمه و درکش میکنه (همان: ۸۸)

۲۱. مادر: برای اینکه از بچگی با مادر، بزرگ شده و هیچ کس رو امین خودش نمیدونه و به خاطر همین که میگن بچه از مادر یتیم میشه نه از پدر (همان: ۸۹)

۲۲. همین که هومن رفت نادیا با خودش فکر کرد که من عجب آدمی هستم، این طوری که همیشه که هم بخوام علیه شوهرم باشم، هم باهاش زندگی کنم باوجوداینکه یک دختر هم دارم. (همان: ۱۰۱)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۳. رمان «سال بلوا» اثر عباس معروفی

۱.۳. خلاصه رمان

این رمان روایتی از زندگی «نوش آفرین و معصوم» است که در دنیای رضاخان و در حوالی جنگ جهانی دوم زندگی می‌کنند. رمان ابتدا از زبان «نوش آفرین» آغاز می‌شود. نوش آفرین ابتدا عاشق فرد دیگری بوده، اما سرانجام عشق او به نتیجه نرسیده و با یک دکتر به نام معصوم ازدواج می‌کند. در ادامه معصوم از گذشته نوش آفرین آگاه می‌شود و همسرش را اذیت می‌کند. داستان نیز از جایی شروع می‌شود که نوش آفرین بدجوری از همسرش کتک خورده و در بستر بیماری است. سپس رفته‌رفته داستان با یک افسانه تاریخی ایرانی همراه می‌شود. این افسانه در مورد ماجرای عاشقانه شاهدخت و زرگری است که سرگذشتی مشابه نوش آفرین دارند. داستان شامل شش فصل مختلف است؛ که یکی در میان، از زبان نوش آفرین و سپس از زبان راوی دانای کل روایت می‌شود. در نهایت نوش آفرین به شدت مورد ظلم همسرش و جامعه قرار می‌گیرد و هرگونه اعتراضی از سمت او پذیرفته نیست. این رمان روایت زندگی زنی است که مورد ظلم قرار می‌گیرد اما تا پایان برای داشتن حداقلی از حقوق خود تلاش می‌کند.

۲.۳. تحلیل متن

۱.۲.۳. سطح معنا: پیش‌انگاره‌ها

نویسنده در ابتدای داستان به توصیف زنان و جامعه می‌پردازد. در این داستان نیز این‌گونه است که شخصیت زن همیشه به یاد پدر بود و کلید رهایی را پدرش می‌دید. علاوه بر این‌ها، خود زنان باور دارند که ضعیفه هستند و وابسته به مرد و اگر مبارزه کنند و حق خود را بخواهند سرنوشتی جز مرگ ندارند. این یعنی زنان به هویت مستقل خود اعتقاد نداشته و حتی تمام ابعاد هویتی آن‌ها تحت تأثیر منفی عوامل و شرایط پیرامون خود هستند. بعلاوه اینکه در این داستان حتی نظرات زنان هم متکی به نظر مرد است و سرنوشت زنان در دستان مردان رقم می‌خورد که یعنی حتی زنان تلاشی برای اثبات و ابراز هویت خود ندارند و تمام امور را به دست مردان سپرده‌اند. خلاصه اینکه هویت زن از تمام جهات به مردان وابستگی داشته و اعتقادی به هویت مستقل خود ندارند.

۱. «گاهی احساس می‌کردم دنیا بر اساس عقل و منطق مردانه می‌گردد که مردها شوهر زن‌ها بشوند و صورتشان را چروکیده کنند، اگر توانستند بچه به دامشان بیندازند و اگر نتوانستند اشکشان را دریاورند. زن موجودی است معلول و بی‌اراده که همه جرئت و شهامتش را می‌کشد تا بتوانند برتری‌شان را به اثبات برسانند. مسابقه مهمی بود و مرد باید برنده می‌شد.» (معروفی، ۱۳۸۲: ۶۳)

۲. «گفتم: چرا زور می‌گویی، مادر؟ چرا هر وقت جایی می‌روم یکی باید مثل سایه دنبالم باشد؟» مادر یکدستش را به کمرش زد، قدمی جلو آمد: «چه حرف‌ها! کی پدرت اجازه می‌داد ما که زنش بودیم پامان را از خانه بیرون بگذاریم؟ حالا دخترش تکوتنها برود بیرون؟ مگر من می‌گذارم؟» (همان: ۲۰)

۳. نوشا: «بچه که بودم خیال می‌کردم همه چیز مال من است، دنیا را آفریده‌اند که من سرم گرم باشم، آسمان، زمین، پدر، مادر، درخت‌ها، اسب‌ها، کالسکه‌ها و حتی آن گنجشک‌ها برای سرگرمی من به وجود آمده‌اند. بعدها یکی یکی همه چیز را از دست گرفتند.» (همان: ۵۸)

۴. «زبیده خاتون اخم کرد: فکر کند؟ به چی فکر کند؟ چشم و چراغ سنگسر آمده و خواهانش است، فکر کند؟ زمانی که شوهرم دادند، اصلاً خبر نداشتیم، بعد فهمیدم که شوهر کرده‌ام. توی شهر ما رسم نیست که نظر دختر را بپرسند.» (همان: ۷۲)

۲.۲.۳. تأکید بر نقاط ضعف دیگری و رفع تأکید از نقاط ضعف خودی

در این داستان، کنش‌ها و واکنش‌ها از سوی گفتمان غالب مردانه برای تضعیف گفتمان زنانه صورت می‌پذیرد. در بخشی از رمان نوش آفرین در حال کتک خوردن از معصوم است. سپس معصوم او را «جزامی» خطاب می‌کند. او سعی می‌کند همسرش را با صفات منفی تحقیر کند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۵. «نوش آفرین زانو زده بود، صورتش را در دست‌هایش گرفته بود و گریه می‌کرد. معصوم انگار که راه درازی را دویده باشد، نفس‌زنان همچنان قنداق موزر را به کله‌نوش آفرین می‌کوبید. بعد که به خود آمد، جسم بی‌حرکت او را بغل زد و به پنج‌دری برد، او را روی تخت خواباند، درها و پنجره‌ها را محکم کرد، پرده‌ها را کشید، بالاسر نوش آفرین ایستاد و گفت: جذام» (همان: ۱۳۰)

۳.۲.۳. سطح استدلال: مقایسه و تغییر ایدئولوژی

در این داستان نه تنها هویت زن در مقابل مردان به صورت مغلوب به تصویر کشیده، بلکه خود مردان نیز به خاطر مسائل سیاسی و اجتماعی آن روزگار در مقابل هجوم بیگانگان ضعیف و مغلوب بودند. در اینجا علاوه بر گفتمان‌ها به بررسی و نشان دادن اوضاع ناآرام سیاسی ایران در آن دوران پرداخته و همچنین بازتاب‌دهنده مسائل اجتماعی آن دوران نیز هست. این تقابل و قیاس‌ها نشان می‌دهد که هم هویت زن در مقابل مردان ضعیف است و از طرفی هویت هژمونیک مردان نیز در مقابل بیگانگان ضعیف و مغلوب است.

۶. «من نمی‌گذارم این شرارت‌ها ادامه داشته باشد. آن کسانی که رو به قبله رزم‌آرا نماز نخوانند، اعدام می‌شوند. آن کسانی که رفتار مشکوک داشته باشند، اعدام می‌شوند. آن کسانی که اطلاعاتی از افراد شرور داشته باشند و بخواهند پنهان کنند، اعدام می‌شوند. چه کسی دست به قتل میرزا حبیب رزم‌آرا زده است؟ من حسینا را اینجا دار می‌زنم. من این دار را برای رفاه عموم ساخته‌ام. این دار عمومی است. من این شهر را آباد خواهم کرد. حرفی ندارم. بروید.» (همان: ۱۲۴)

۷. نازداکی شهردار گفت: «مردم به دار عادت کرده‌اند.» سروان خسروی گفت: «بله نگاهشان کنید.» میرزا حسن گفت: «مردهای متحرک!» مردم دوروبر آن می‌پلکیدند، از زیرش رد می‌شدند، دستشان را بهش تکیه می‌دادند و کم مانده بود که به جانش قسم هم بخورند. انگار که جزئی از شهر بوده و از قبل بوده و همین چند وقت پیش ساخته نشده است.» (همان: ۱۳۰)

۳.۲.۳. سطح استدلال: استناد و ارجاع

طی حوادث این داستان، با گسترش ظلم، دین و مذهب نیز در بین مردم آن زمان کم‌رنگ شده و مردم از آموزه‌های دینی فاصله گرفته‌اند. اینجا اشاره به اهمیت مسائل تربیتی، خانوادگی و اجتماعی در جامعه دارد. چراکه این عوامل مستقیماً بر هویت فردی (شخصی)، هویت خانوادگی و هویت دینی افراد جامعه تأثیر می‌گذارد.

۸. «معصوم می‌گفت چرا نرفتی پیش ملا زلیخا درس دینی بخوانی؟ رقیه دلال گفت ما دین تازه آورده‌ایم، باید تو را هم ارشاد کنیم.» (همان: ۲۰۴)

۹. مرز بین حرام و حلال کجاست؟ دین چه معنایی دارد؟ با صدای مردانه توی دلت بگو دین راهی است برای رستگاری بشر. آقای یغمایی دبیر ادبیات‌مان می‌گفت: «در سرزمین بی‌آدم، دین بی‌معناست.» هنر هم راهی است برای رستگاری بشر و مادر گفت: «از همه انگشت‌هایش هنر می‌ریزد.» آشپزی، خیاطی، گلدوزی، خانه‌داری و حتی قلاب‌بافی؛ اما مادر، عشق هنر نیست؟» (همان: ۲۱۱)

۷. تبیین مسئله

بررسی استراتژی‌های گفتمانی در سطوح مختلف و اصول مربع ایدئولوژیک ون دایک با توجه به چینش حوادث و اتفاقات رمان‌ها ما را به سمت دسته‌بندی سه‌گانه‌ای از این استراتژی‌ها راهنمایی می‌کند. دسته‌بندی اهمیت سه نکته مهم در شکل‌گیری هویت زن را برای خواننده آشکار می‌کند که شامل اهمیت رفتار اجتماعی، اهمیت رفتار تربیتی و همچنین اهمیت آگاه شدن و آگاهی دادن هستند. این دسته‌بندی این‌گونه است که دسته اول شامل سطح معنا، سطح توصیف و سطح سبک به بازنمایی اهمیت و تأثیرات رفتار اجتماعی می‌پردازند. دسته دوم شامل سطح توصیف با به‌کارگیری اشارات ضمنی به گذشته و مقایسه است که اهمیت رفتار تربیتی را بیان می‌کند

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

و دسته سوم شامل سطح استدلال و اصول مربع ایدئولوژیک و ندادیک است که اهمیت آگاه شدن و آگاهی بخشی را نشان می‌دهد. در ادامه به بررسی و تبیین هریک از این عوامل و سطوح در شکل‌گیری هویت زن می‌پردازیم.

در هر سه رمان ارائه‌شده مشهود بود که ابتدا نویسندگان در سطوح توصیف، معنا و سبک، به توصیف و تصویرگری مشکلات زنان در خانواده و زندگی شخصی آنان پرداخته و آن‌ها را محدود به مسائل خانگی و بدین به مسائل سیاسی و اجتماعی نشان داده‌اند. همچنین استراتژی‌های مختلف بکار رفته در متن صرفاً در مورد یک زن در یک خانواده بود، یعنی هویت یک زن در مقابل هویت نزدیک‌ترین دوست و همسایه‌اش در طبقه اجتماعی یکسان متفاوت بوده و در دو خانواده دو رفتار مختلف در قبال هویت زن را شاهد بودیم. این شیوه بازنمایی در تمام رمان‌ها گویای اهمیت رفتار اجتماعی نسبت به هویت زن است، چراکه تعریف مستقل و ثابتی نسبت به هویت زن در جامعه پذیرفته نشده و هویت زن در دل جوامع مردسالاری تعریف شده و در هر خانواده منجر به کنش و واکنش متفاوتی نسبت به زن می‌شود. این دیدگاه‌های متفاوت تا حدی است که هویت زن حتی توان اثبات حداقلی خود را نداشته و محصور به رفتار دیگران می‌شود و هرگز از چارچوب فرضی که جامعه برای آن‌ها ترسیم کرده فراتر نمی‌روند.

همچنین در تمام رمان‌ها شاهد این موضوع بودیم که هویت زن دائماً دغدغه‌هایی مثل ازدواج، تنها نماندن و ترس از طرد شدن در مقابل مردان داشت که نشان می‌داد هویت زنان به دنبال یک تکیه‌گاه مطمئن برای خود بوده و همواره این تکیه‌گاه را در مردان می‌دید و برای ادامه زندگی و حضور خود نیاز به سایه مردان داشت. حتی در بررسی رمان «سال بلوا» شاهد دیدگاهی افراطی نسبت به هویت زن بودیم، به این شکل که اگرچه کشور تحت سلطه بیگانگان قرار داشت و جامعه مردان در مقابل این ظلم و سلطه ضعیف بوده و سکوت کرده بودند، با این حال بازهم اگر ظلمی به زن می‌شد زن آن را می‌پذیرفت چون اعتقاد داشت که مردان بهتر می‌فهمند. این دیدگاه‌ها نسبت به هویت زن تماماً ریشه در رفتارهای اجتماعی داشت. افکار هژمونیک شده در جامعه باعث محدود کردن هویت زنان شده و آنان را محدود و محصور در خانه می‌کرد. گاهی در ابتدای رمان‌ها شاهد هویتی دلسوز و قوی از زنان بودیم، اما این هویت فقط برای حفظ حریم خانواده از نفوذ دیگری بود و بروز اجتماعی و فراگیر نداشت.

در نهایت اینکه توجه به رفتار اجتماعی نسبت به هویت زن اهمیت فراوانی دارد. علاوه بر این رفتار اجتماعی کاملاً دوسویه است، یعنی هم رفتار و برخورد اجتماع نسبت به زن و هم رفتار متقابل زن نسبت به جامعه را شامل می‌شود. وجود تعریفی مستقل از هویت زن و پذیرفتن آن توسط جامعه، سبب شکوفایی و نقش‌آفرینی‌های بیشتر زن هم در خانواده و هم در جامعه می‌شود.

در تحلیل رمان‌ها در سطح توصیف با اشاره ضمنی به گذشته زنان داستان و روایت داستان مادران آن‌ها، نویسندگان با استراتژی‌های مختلف نشان می‌دهند که زنان دنباله‌رو راه و روش مادران خود بودند و همانند آنان همسررداری و مادری می‌کردند. این نکته نشان می‌دهد که حتی مادران نیز برای تربیت فرزندان خود در جهت تغییر نگاه جامعه به هویت زن تلاشی نمی‌کردند. نگاه به هویت زنان با هر کیفیتی در جوامعی با دید مردسالاری، با همان کیفیت از دریچه تربیت به فرزندان منتقل می‌شد. به عبارت دیگر، نظام مردسالاری خود محصول نظام مردسالاری بود که از کودکی در ذهن دختر و پسر شکل می‌گرفت و نه تنها قضاوت‌های اجتماعی و نگاه مردم، بلکه نگرش نویسندگان و خوانندگان آثار ادبی اعم از زن و مرد را نیز از پیش شکل می‌داد. این مطلب، نکته‌ای مهم در مورد هویت زن را بیان می‌کند که اهمیت توجه به علوم تربیتی است؛ زیرا جامعه‌ای نسبت به هویت زن بی‌توجه می‌ماند که فرزندان بدون توجه به هویت زن تربیت شوند، به عبارت دیگر، جامعه‌ای مردسالار می‌ماند که فرزندان آن مردسالار تربیت شوند. همواره دوران کودکی و آموزه‌های تربیتی آن دوران، نقش پررنگی در شکل‌گیری نگرش و هویت افراد دارد و توجه به هویت مستقل زن زمانی شکل می‌گیرد که شالوده ذهنی افراد از کودکی بر این مبنا پایه‌ریزی شود. پس اهمیت توجه به علوم تربیتی با تربیت صحیح و جهت‌دهنده در جوامع پررنگ بوده و همواره تأثیرات متعدد کوتاه‌مدت و بلندمدت دارد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

در انتهای خط داستانی رمان‌ها، نویسندگان با استراتژی استدلال تغییر هویت زنان را به تصویر می‌کشند. زن نسبت به هویت خود در جامعه، جایگاهی که دارد و نقشی که می‌تواند ایفا کند آگاهی کسب کرده و سعی در انتشار این آگاهی در میان دیگران دارد. درنهایت، نتیجه این آگاه شدن و آگاهی بخشی، حضور فعال‌تر و مؤثرتر در جامعه و پیدا کردن هویت زنانه خود به‌عنوان یک زن می‌شود. هویت زن در ابتدا از خواسته‌های خود آگاه نبوده و مطیع نظرات دیگران بود تا اینکه در ادامه به هویت خود ایمان آورده و هویت مستقل و متفکر زن را شکل داد. حتی در رمان «بی‌بی شهرزاد» شاهد آن هستیم که این آگاهی منجر می‌شود که زن از تربیت مردسالارانه خود فاصله گرفته و هویت مستقل خود را بشناسد. آگاه شدن زن نسبت به هویت خود در مرحله اول باعث خودشناسی و برانگیختن حس حق‌خواهی و مطالبه‌گری نسبت به حقوق خود شده و سپس در مرحله دوم با انتشار این آگاهی به زنان دیگر سبب اثبات این هویت میان سایر زنان و سرانجام منتج به پذیرفتن هویت مستقل زن در جامعه می‌شود؛ بنابراین آگاه شدن و آگاهی دادن نسبت به هویت زن از اهمیت بالایی برخوردار است.

همان‌طور که از ادبیات رمان‌ها و استراتژی نویسندگان آشکار است، هویت زن آزادی‌خواه و مطالبه‌گر است و این هویت دائماً در مقابل هویت مردانی قرار می‌گیرد که از افکار و دیدگاه هژمونیک مردسالاری پیروی می‌کنند. هویت زن در تقابل با هویت مردانه‌ای سرشار از دیدگاه مردسالارانه قرار می‌گیرد که به‌وضوح در سبک نوشتاری رمان‌ها از زمان قدیم دیده می‌شود؛ اما برجسته‌ترین و مهم‌ترین نکته همین‌جاست که این هویت متفاوت زنانه از دل همین هویت مردسالار برخاسته و زنان از این هویت مردانه بهره می‌برند تا هویت زنانه خود را بسازند. به‌عبارت‌دیگر، ابتدا روایت ساختارگرا را نویسندگان مرد خلق کرده و سپس به دنبال آن‌ها نویسندگان زن بر پایه همین چارچوب، رفتاری پسا‌ساختارگرا را ایجاد می‌کنند. هر نویسنده‌ای چه مرد و چه زن، جهان‌بینی، روحیه، نظرات و دیدگاه خودش را با استراتژی‌های گفتمانی خود ارائه می‌دهد. با این حال، این تفاوت آشکار است که نویسندگان با استفاده بیشتر از سطح توصیف و معنا در تلاش هستند تا نسبت به هویت زن شناخت هرچه بیشتری ارائه داده و این شناخت را در طول رمان منعکس کنند. علاوه بر این، هر نویسنده نسبت به نویسنده دیگر جهان‌بینی و دیدگاه متفاوتی نسبت به دنیای پیرامون و اتفاق‌هایی که در اطراف رخ می‌دهد دارد و این تفاوت دیدگاه‌ها در تحلیل بر اساس اصول مربع ایدئولوژیک ون‌دایک در رمان‌ها آشکار است.

۸. نتیجه‌گیری

از میان گونه‌های ادبی، قالب رمان بیشتر از شکل‌های دیگر هنری مورد استقبال زنان قرار گرفته، چراکه رمان صرفاً برشی از زندگی نیست و نشان‌دهنده بخش گسترده‌تری از مسیر زندگی است. رمان‌ها، انعکاس دیدگاه نویسندگان در جستجوی هویتی است که تصویر آن را در رفتار جامعه خود می‌بیند؛ بنابراین، رمان فرصتی است در اختیار زنان که بتوانند زندگی و هویت خود را که سال‌ها کمرنگ و یا زیر سایه بوده آشکار کنند. این سرسختی ذاتی زن را نشان می‌دهد که به خاطر اثبات هویت خود برای رسیدن به آنچه حق اوست گام برمی‌دارد.

از طرفی، بررسی هویت افراد در داستان‌ها بر پایه جنسیت، اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا نبود جنس زن و حذف ادبی او از عرصه داستان، نشان از حذف واقعی او در عرصه جامعه دارد و همچنین جنسیت بخش عمده‌ای از مطالبی را که نویسنده با آن رودرروست، شامل می‌شود؛ بنابراین، نمی‌توان هویت‌های موجود در رمان‌ها را بدون در نظر گرفتن مسئله جنسیت، تجزیه و تحلیل کرد؛ بنابراین با توجه به تغییرات و تحولات عمده‌ای که نقش زن در خانواده و جامعه داشته، کاملاً بدیهی و طبیعی است که تصویری متفاوت از هویت زن، خود را در آثار نویسندگان، جلوه‌گر کند که در پایان تمام این رمان‌ها، زنان با جسارت و آگاهی به دنبال اثبات هویتی مستقل و قدرتمند از خود هستند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

هویت‌های متنوع از زن در رمان‌ها به اهمیت رفتار و دیدگاه اجتماعی، اهمیت مراحل تربیتی فرزندان در خانواده‌ها و اهمیت آگاه شدن و آگاهی بخشی تأکید داشته است. اشاره به راه‌های متفاوتی برای اثبات هویت زنان در مسیر زندگی دارند که نویسندگان با کمک استراتژی‌های گفتمانی به بیان و روشن کردن این مسیرها پرداخته‌اند. استراتژی‌هایی که در سطوح معنا، توصیف و سبک به اهمیت رفتار اجتماعی و در سطوح توصیف به اهمیت رفتار تربیتی و در سطوح استدلال و مربع ایدئولوژیک و ن‌دایک به اهمیت آگاه شدن و آگاهی بخشی می‌پردازند.

به جرئت می‌توان گفت که علوم اجتماعی، علوم تربیتی و آگاهی بخشی تأثیر بسیار زیادی بر شکل‌گیری هویت زنان، نه تنها در ادبیات داستانی، بلکه در دل اجتماع دارد و تصویری دگرگون از هویت زن را می‌سازد. نویسندگان با اشراف کامل به همه نابربری‌ها، تبعیض‌ها و دیده نشدن‌ها، با جدیت در مسیر اثبات هویت زن تلاش می‌کنند و هنوز جای محققان و فعالان اجتماعی و تربیتی برای نشان دادن هویت زن در جامعه خالی است.

۸. مراجع

۱. افغانی، علی محمد (۱۳۴۰). شوهر آهو خانم. تهران: امیرکبیر.
۲. صفورایی پاریزی، محمدمهدی (۱۳۸۶). «هویت»، ماهنامه دیدار آشنا، ش ۲۷، ص ۳۷-۴۲.
۳. فرامرزی، عباس (۱۳۹۳). دختر ماجراجو، تهران: موسسه فرهنگی آرمان رشد.
۴. معروفی، عباس (۱۳۸۲)، سال بلوا، تهران: ققنوس.
5. Albert Ellis (2008). "Personality Theories: Critical Perspectives", Thousand Oaks: SAGE Publication.
6. Barbara Engler (2013). "Personality Theories", Boston: Cengage Learning.
7. Calvo, A. J., Gonzalez, R., Martorell, M. C. (2001). "Variables related to prosocial behavior in childhood and adolescence: Personality, self-concept and gender". Journal for the study of education and development, 24(1), PP 95-111.
8. Joseph F. Rychlak (1981). "Introduction to Personality and Psychotherapy: A Theory-Construction Approach", Boston: Houghton Mifflin.
9. Robert B. Ewen (2003). "An Introduction to Theories of Personality", Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
10. Rahimi, F., & Raeesi, J. (2011). "Critical discourse analysis: scrutinizing ideologically-driven discourses". International Journal of Humanities and Social Science, 16(1), PP 107-112.
11. Van Dijk, T. A. (2003). "Ideology and discourse, multidisciplinary introduction". Barcelona: Ariel. <<http://www.discourse-INSOCIETY.org/teun.html>>
12. Van Dijk, T. A. (2006). "Ideology and discourse analysis". Journal of Political Ideology, 11(2), PP 115-140.
13. Van Dijk, T. A. (2008). "Discourse and Context, A Sociocognitive Approach", Cambridge: Cambridge University Press.
14. Vygotsky L. S. (1934). "Thought and Language", Cambridge: The MIT Press.